

МАЈА ПАРОВИЋ—ПЕШИКАН
Археолошки институт
Београд

УДК 93.271(497.115)

НОВИ ЕПИГРАФСКИ ПРИЛОЗИ ИЗ УЛПИЈАНЕ

За време ископавања на Улпијани у лето 1981. године, приликом чишћења простора око куле 1 Северне градске капије, наишло се на две камене плоче са делимично сачуваним натписима, које су вероватно биле употребљене као грађевински материјал приликом обнове утврђења у IV в. н.е. Обе плоче су нађене окренуте натписом према земљи и веома су добро очуване, изузев намерних оштећења која потичу још из античког доба. Једна од њих је можда служила како поклопница великог канала који је кроз улаз северне капије водио према северу до речице Грачанке.

Оба натписа приказују исте палеографске особине и стил обраде, па су можда истовремени или су чак из руке истог мајстора.

I — Први представља део велике вотивне плоче са натписом у *tabula ansata* (сл. 1). Сачуван је већи део доње половине плоче. Спољне димензије плоче су: $0,58 \times 0,54 \times 0,29$ m а сачувани део натписног поља износи $0,55 \times 0,35$ m и удубљен је 0,35 m у односу на оквир. Ширина оквира износи 0,125 m на доњој (и горњој) страни, а на бочним странама 0,05 m уз додатни руб ширине 0,15 m за лепезасти украс табуле ансате.

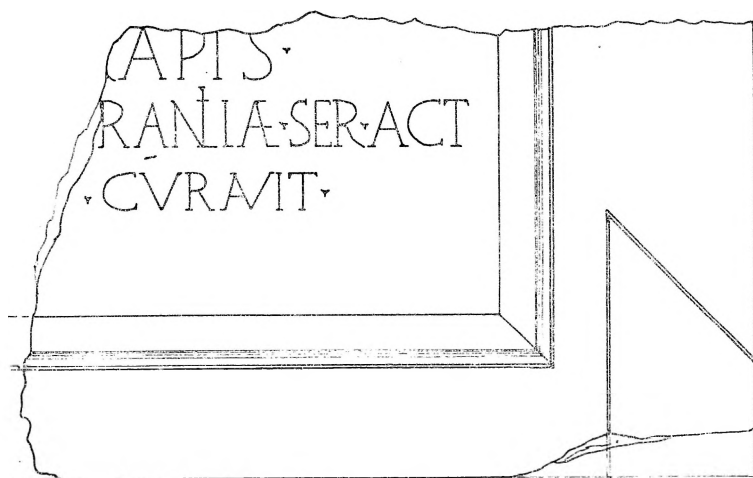
Сачувана су три реда натписа, а недостаје веројатно само један, са дедикацијом:

.....
... APIS
.. RANILLAE SER. ACT.
.. CVRAVIT

[...]apis | [...] Va]ranillae ser(vus) act(or) | [fac(iendum)]
curavit.

Сл. 1 Вотивна плоча из Улпијане

Натпис је уређен на тзв. „параграфски“ начин¹ одн. тако да су његови редови неједнаке дужине и симетрично распоређени у односу на оквирне линије натписног поља, што олакшава евентуалну реконструкцију текста. Слова нису једнаке величине. У првом сачуваном реду, где је уписано име дедиканта, слова су висока 0.06 м, лепо су уклесана и носе украсне серифе на крајевима; централни ред, који садржи функцију дедиканта, најдужи је и има слова висине 0,055 м, док је доњи ред са уобичајеном формом, опет скраћен и исписан словима висине 0,04 см.

Карактеристично је да је скраћеница мало, исто тако и лигатура, што упућује на ранији датум, уосталом, као и „параграфски“ распоред, можда још на крај II в. Само су у речи *Varanillae* секвенце NIL и AE исписане у лигатурама, док се у доњем реду појављује лигатура AV.

2р. — Сачувано име: . . . *apis* изазива пажњу. У њему би требало можда видети име божанства: [Ser]*apis* или [Sar]*apis*. Дедикација у номинативу је необична, али је тај облик засведочен — иако ретко — на споменицима Горње Мезије, уз уобичајену формулу. Тако на једној ари² налазимо у горњем реду посвету I O M а одмах испод ње читамо име божанства у номинативу (или можда вокативу): IUPITER. Ако би овде био тај случај, онда би се у недостајућем горњем реду такође могла налазити посвета Сарапису или божанском пару Изиди и Серапису. У том случају име дедиканта треба тражити на почетку следећег реда³. Ипак, с обзиром на то да су такви случајеви веома ретки, можда бисмо у имену [. . .]*apis* могли видети само име дедиканта, роба господарице Вараниле, *Serapis* или неко друго име на *-apis*.

3р. — У облику женског имена . . . *ranillae* без тешкоћа се може препознати име *Varanilla*, које је већ једном било посведочено у једном од натписа из Улпијане, много пута помињаном, али недовољно добро сачуваном, што је изазвало различита читања њеног имена⁴. Према последњем читању овог натписа, које

¹ П. Петровић, *Палеографија римских најпица у Горњој Мезији*, (1957), 55, 69.

² S. Dušanić, *Inscriptions de la Mésie Supérieure*, (1976), vol. I, 123, бр. 94. Уп. такође бр. 90, где такође налазимо двојну формулу дедикације: [I]ovi *s(acrum)* [Iu]piter. . .

³ Према садашњем стању натписа тешко је одредити његову дужину. По свом облику, као и по садржају, он донекле подсећа на други вотивни натпис из Улпијане (CIL III, 8169), чији облик (издужена *tabula ansata*), указује да је он можда био намењен да служи као надвратник неке грађевине. Иако и његове димензије нису познате, већ према намени може се претпоставити да он није могао бити мањи од 1,40—1,50 м, (а дужина натписног поља — без оквира — износила би око 1,10 м, као и код нашег натписа.

⁴ A. Premmerstein — N. Vulić, *Antike Denkmäler in Serbien und Macedonien, Iahreshefte*, VI, Beib. 28, бр. 34, који су читали ово име као F[ur]ia Ti. . . Varani, што је било прихваћено и код осталих истраживача: уп. E. Groag, *PIR*, 588, као и RE, VII, 375, s.v. Furii, бр. 99.

је обавио Е. Чершков,⁶ установљено је да име уместо *F[ur]ia TI. Varani* гласи *Fla[v]ia T. f(ilia) Varanilla*, што је прихватила и Ф. Папазоглу⁶, укључивши га у списак локалних дарданских имена. Наш натпис не само да може послужити као потврда исправности читања од стране Е. Черškova, већ се највероватније односи на исто лице. Због тога би се на непостојећој страни реда могла унети делимична допуна: [*Flaviae Va*]ranillae. На левој страни могла би се још очекивати филијација :*T(iti) (filia)* или скраћеница високог ранга ове жене: *c(larissima) f(emina)*. На тај начин би се читав текст могао реконструисати као: [*c(larissimae f(eminac) Flaviae Va*]ranillae, одн. *Flaviae T(iti) f(iliae) Varanillae*.

У десној половини овог реда, после имена господарице, исписано је занимање њеног роба: *ser(vus) act(or)*. Ова прилично-ретка ознака робовског занимања, која се код нас среће први пут, у суштини значи исто што и *servus agens* или *agens actor*: управитељ послова. Најчешће су то били робови од личног поверења (*actor fidelissimus, bonaefidei*).⁷ У епиграфском материјалу постоји доста потврда овом занимању у разним варијантама: 1) као *servus actor* или *actor servus*⁸; 2) *servus notarius et actor*, одн. писар и управитељ послова⁹, 3) *actor fundi Ammatiaci*¹⁰, па и као *actor agricola optimus*¹¹. Ови подаци из натписа показују да је компетенција actores шира од управитеља једног имања. Он је могао бити управитељ свих послова, нека врста поверљивог секретара, за разлику нпр. од *vilicus*, који се непосредно везује за одређено имање.

Ако се има у виду да се у околини Улпијане налазили *latifundii* сенаторских породица *Furii* и *Pontii*, веома је вероватно закључити да је у датом случају поверљиви роб господарице Флавије Вараниле, Серапис (?) могао бити такав управитељ њеног имања у близини града. На тај начин, овај натпис многоструко допуњава читав низ натписа везаних за породице *Furii* и *Pontii*.

⁶ У прва два реда овог натписа, према Мортеновом препису, виде се слова: F... IAE TI IVAI. N IACI, што је Н. Вулић прочитао као *F(ur)iae TI Varani c. f. E. Чершков (Римљани на Косову и Мејџохију, 1969, 94, нап. 155), на основу аутопсије споменика, који је недавно поново пронађен у Приштини успео да веома оштећени текст у прва два реда исправи, тако „да се прва два реда могу да читају само као *F(lav)iae T. f. Varanillae*“.*

⁶ F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, Sarajevo 1969, 182.

⁷ RE, I/1, 330, s.v. *actor* (Habel).

⁸ Dessau, *Inscriptiones Latinae selectae*, vol. III/2, 726, s.v. *actor*: бр. 3543 = CIL VI, 671; бр. 4037 = CIL IX, 2686 (из Волсинија); бр. 6020 = CIL VIII, 19328 (из Нумидије) и бр. 7377 = CIL VI, 9114; бр. 4059 = CIL III, 704 (из Филипа у Македонији).

⁹ Dessau, бр. 7402 = CIL VI, 9130: ... *Flavianus ser(vus) not(arius) et ac(tor)* — из Рима.

¹⁰ Ibid., бр. 7452 = CIL XIII, 2533, у коме читамо: ... *Valentinus ac(tor fundi Ammatiaci b(onorum) F[lav]i Stratonis*...

¹¹ Ibid., p. 7451 = CIL X, 6592.

На првом месту то је натпис два прокуратора — ослобођеника (*Pontius Uranius* и *Furius Alcimus*), који заједнички подижу вотивну плочу *Fortunae aeternae domus Furianae* средствима *C. Furii Octaviani*¹².

О Фурију Алкиму се зна из једног списка римског јуриста с почетка III в. — Улпијана¹³, у коме се спомиње као ослобођеник (*libertus*) и поверљив човек мајке *Furi Octaviani*, *Furiae Caeciliae*, који је дуго година управљао имањем у име свог господара, а у својству старатеља, о чему је писао Н. Вулић¹⁴.

*Pontius Uranius*¹⁴ се обично сматра ослобођеником М. Понција Варана Сабина, чије имање, према општем мишљењу, наследио *C. Furius Octavianus*. О њиховим међусобним односима у кругу породице биће говора нешто касније.

Осим овог натписа постоји још неколико робовских, где се спомињу чланови породице *Furii*:

1. *Epitynchanus, servus Furii Octavii*¹⁵ који је поставио ару посвећену Јупитеру, Јунони, Дракону и Александру.

2. *Florentia, serva vilica Furi Octaviani*¹⁶, позната из надгробног натписа који је поставио њен отац *Anicetus*¹⁷.

¹² *Jahreshefte VI*, Beibl. 28, бр. 35 = *CIL III*, 8169, који, према Вулићу потиче из Липљана. Међутим, Н. Мортен га је видео у Грачаници, а у *CIL III* као место налаза забележено: „prope Gračanica in campis“. За овај натпис се мислило да би могао бити употребљен као грађевински материјал приликом обнове припрате манастира Грачанице 1897. г., исто као и споменик у част М. Понција Варана Сабина (*Jahreshefte VI*, Beibl. 26, бр. 33). Међутим, овај последњи био је накнадно пронађен за време ископавања 1955. г. на северној некрополи Улпијане, око 2 км западно од села Грачанице (Е. Чершков, *op. cit.* 94), а сада се налази у дворишту манастира Грачаница.

¹³ *Ulp. De officio praetoris tutelaris*, *Fragm. Vat.* 220, 69 (изд. Момзена), према *RE*, VII, 358—359. Овај спис правника Улпијана потиче из 211—217. г.

¹⁴ Н. Вулић, *Неколико пишања из римске сѣшарине*, *Глас СКА* 88 (1939), 162; *RE*, VII, s. v. *Furii*, бр. 73.

¹⁵ Приликом првог издања у *CIL III*, овај натпис је објављен према копији неког Георгија Константина, која изгледа није била сасвим сигурна. Због тога је дошло до различитих интерпретација и допуна издавача. Тако уместо *proc(uratores)* видимо допуну: *pro [salute] C. Furi Octaviani...*, а име *Uranus* прочитано је, са допуном, као: *V[er]lanus* (уп. Dessau, *ILS*, бр. 1170). Н. Вулић и А. Премерштајн, који су имали на располагању бољу копију Н. Мортена, исправили су читање имена на *Uranus*.

¹⁶ *Jahreshefte VI*, Beibl. 28, бр. 38 = *CIL III*, 8238. Овај је натпис био публикован на основу копије Н. Мортена и дуго се сматрао изгубљеним. Међутим, много касније је исти натпис пронађен узидан у црквици св. Ђорђа недалеко од с. Соног, јужно од Скопља. Н. Вулић, га је поново издао, према препису Љ. Ковачевића (в. *Споменик* 71 (1930), 40, бр. 90), а затим опет у *Споменику* 98 (1941—1948), 33, бр. 80. О истом натпису он расправља (*Глас* 88, 1939, 166) још један пут, датирајући га у време Каракале. Према његовом мишљењу, *Furius Octavius* из овог натписа није иста личност као и *C. Furius Octavianus* из претходног и других натписа, везаних за породицу *Furii*. Ипак, с обзиром да је препис Љ. Ковачевића у 7. р. овог натписа показује име OCTAVIAN... , сада се прихвата да је у питању управо *C. Furius Octavianus*, а не *C. Furius Octavius*, како видимо из Вулићевог породичног стабла Фурија: В. Драгојевић-Јосифовска, *IMS vol. VI: Scupi et la region de Kumanovo*, (1982), 54—55, бр. 10.

¹⁷ *Споменик* 98 (1941—1948), 227, бр. 450 — нађен у с. Усје код Скопља = Б. Драгојевић-Јосифовска, *op. cit.*, 64—65, бр. 28, где се име робинје чита као *Florentia*, а не *Florentina* као код Вулића, одн. код Е. Чершкова.

3. *Ania, serva Furiae Caeciliae*¹⁸, која поставља споменик у част своје господарице.

Овом низу сад се додаје:

4. *[Ser?]apis, servus actor Flaviae Varanillae*, који поставља заветну плочу непознатом божанству.

Занимљиво је упоредити делатности које се срећу у натписима. Тако, из наведених робовских натписа очигледно је да су у питању управитељи појединих пољских имања: *serva vilica*, а можда и *servus actor*. Занимање *procuratores* из натписа посвећеног *Fortunae aeternae domus Furianae* може се повезати или са финансијским пословима или са пословима надзорника у рудницима¹⁹.

Имена која се срећу у овим натписима су највећим делом грчког или оријенталног порекла: *Epitynchanus, Alcimius, Uranius, [Ser]apis*. *Ania* је највероватније домаће име, можда илирског порекла²⁰, док је само *Florentia* име латинског порекла.

У домаћа имена спада и име Сераписове господарице *Varanilla* које се појављује на нашем новом натпису. Оно нас враћа на питање породичних веза у оквиру породице *Furii*, које се много расправљало у старијој литератури.

Горе је већ поменуто да је Е. Чершков изразио сумњу да је *Fla[v]ia T.f. Varanilla* могла бити супруга М. Понција Варана, како је претпостављао Н. Вулић²¹. Очигледно је да је у питању не само промена породичног имена (*Flavia* уместо *Furia*), него и њен когномен *Varanilla*, који сведочи о директном сродству и наслеђивању имена у кругу породице: *Varanus* — *Varanilla*, дакле, да се ради о мајци или ћерци Понција Варана. Место налаза ових натписа — на северном подручју Улпијане, са доста сигурности потврђује претпоставку да су у питању чланови исте породице.

Име *Varanus*, осим на Улпијани, на подручју Дарданије познато је још на подручју Наиса²². Што се тиче породице Флавије Вараниле, она је, судећи по породичном имену (*Flavia T.f.*) могла спадати у ред романизоване домородачке аристократије, која је право грађанства добила у време династије Флавијеваца, одмах после оснивања прве римске колоније у провинцији Гор-

¹⁸ *CIL* III, 9240 = *Jahreshefte* VI, Beibl. 28, бр. 36, нађен у околини Призрена. Уп. Е. Чершков, *op. cit.*, 98, нап. 186.

¹⁹ С. Душанић, *Нов Анђинојев нађиис и Metalla municipii Dardanorum*, Жива антика 21 (1971), 247—248.

²⁰ Ф. Папазоглу, *Средњобалканска йлемена*, 185—186.

²¹ Н. Вулић, *op. cit.*, Глас СКА 88 (1939), 163; *RE* VII, 375, s.v. *Furii* бр. 99.

²² Ф. Папазоглу, *op. cit.*, 182, 184; Р. Petrović, *IMS*, vol. IV: *Naissus — Remesiana — Horreum Margi*, (1979), 83. Најновији, досад необјављени, налаз представља натпис из околине Куманова, у коме се појављује *Val(erius) Varanus*, војник IV Флавијеве легије на дужности *lib(rarius) co(n)s(ularis)* — Б. Драгојевић-Јосифовска, *op. cit.*, 1973, бр. 227.

њој Мезији — *Scupi*²³. Због тога је занимљиво да је управо у околини Скопља нађен још један натпис у коме се помиње *Flavia T. f. Urbana*²⁴, Варанилина рођака (?).

Угледни Римљанин *M. Pontius Varanus Sabinus* из италске трибе *Pupinia*, коме је *ordo* муниципија Улпијане за његове заслуге подигло споменик^{24a}, потекао је из познате римске породице *Pontii*, која је спадала у сенаторски staleж, а њени чланови су заузимали високе државне положаје у II и на почетку III в. н.е.²⁵ Тако је *M. Pontius Sabinus* (вероватно отац нашег Понција Варана Сабина) био 160. г. н.е. легат провинције Горње Мезије, а пре тога намесник Тракије²⁶. Десет година касније његов млађи брат *M. Pontius Laelianus* помиње се као легат провинције Доње Мезије (170. г.). Још један припадник ове породице *P. Furius Pontianus* такође је познат као легат провинције Доње Мезије скоро пола столећа касније (217/218. г.)²⁷. Имајући у виду да је током више деценија ова породица била на неки начин везана за Горњу (и посебно за Доњу) Мезију, могло би се претпоставити да је један од њих узео за жену девојку из неке домаће аристократске породице, чиме би стекао велико имање. Тако би постала разумљива појава домородачког имена у кругу италске породице, јер га је син могао добити по мајчином роду.

За решење овог породичног проблема кључно питање јесте однос између М. Понција Варана Сабина и Фурије Цецилије. Према мишљењу Н. Вулића и А. Премерштајна²⁸, М. Понције Варан је умро млад и без наследника, а надгробни споменик (статуу и базу) поставила му је *Furia Caecilia*, његова рођака и наследница²⁹. Основни разлог за ову тврдњу, који се наводи у свим ранијим претпоставкама, била је припадност њена породици Варанове супруге (чије се име некад читало као *Furia Ti. Varani*). Нема сумње у сам акт наслеђивања и спајања ове две породице. У том смислу је веома речит раније поменути натпис два прокуратора, управитеља имања, који заједнички подижу ару *Fortunae aeternae votus Furianae*. Иако је један од њих ослобођеник Фурије Цецилије, њен поверљиви човек и дугогодишњи старатељ њеног сина (*Furius Alcimus*), а други, судећи по имену, могао би бити

²³ А. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia*, (1974), 115—116, 138.

²⁴ Споменик 98 (1941—1948), 217, бр. 429 = Б. Драгојевић-Јосифовска, *op. cit.*, 120, бр. 118.

^{24a} *Jahreshefte VI*, Beibl. 26, бр. 33.

²⁵ А. Stein, *Die Legaten von Moesien*, (1940), 45, 78—79, 117—118, 91—92. Уп. *RE*, XXII, 39 и 43, s.v. *Pontii* бр. 33, 34, 35, 50 и 52.

²⁶ А. Stein, *Römische Reichsbeamte der Provinz Thracia*, (1920), 21—22 24—25, нап. 4.

²⁷ *RE VII*, 188—189; А. Stein, *Die Legaten*, 45, 117—118.

²⁸ Н. Вулић, *op. cit.*, *Глас СКА* 88 (1939), 163; *Jahreshefte VI*, Beibl. 26—27, *RE VII*, 358, s.v. *Furii*, бр. 73.

²⁹ E. Groag, *RE VII/1*, 376, s.v. *Furii*, бр. 96 и 99; *Jahreshefte VI*, Beibl. 26, бр. 33, и 28, бр. 34.

ослобођеник М. Понција Варана (*Pontius Uranius*), оба су у натпису означени као *procuratores Furi Octaviani*, који је на тај начин приказан као власник оба имања. Ако наследство није спорно, онда је то начин како је до њега дошло.

Како се Флавија Варанила не јавља више као рођака (тетка) Фурије Цецилије, већ као рођака (мајка) М. Понција Варана Сабина, морамо се запитати на који су начин *Furia Caecilia* и њен син *C. Furius Octavianus* могли наследити Варанову имовину. Најприроднији начин би био тај да супруга наследи свог преминулог мужа, а њен син, опет, наследи мајку. Чини нам се да овакво решење најбоље објашњава чињеницу спајања породица *Furii* и *Pontii* и њиховог великог имања, разбаченог од Призрена преко Улпијане до околине Скопља. На овај начин такође постаје природном (и у потпуној сагласности са обичајима) чињеница да је Фурија Цецилија подигла споменик у част свог преминулог мужа и његове мајке Флавије Вараниле.

Пошто је Понције Варан Сабин умро млад (вероватно пред крај Маркоманских ратова, око 180. г.), на самом почетку своје каријере, не стекавши још године за улазак у сенат и да буде изабран у звање консула, сасвим је могуће да је то био рани брак. Веома је вероватно да се Фурија Цецилија после смрти свог супруга поново удала, па би тако *C. Furius Octavianus* могао бити њен син из другог брака, који је у време око 220. г. већ као бивши консул и понтифекс поставио у Риму споменик (надгробни) својој мајци³⁰: *Furiae L.f. Caeciliae matri piissimae Furius Octavianus co(n)-s(ul) pontif(ex) fil(ius)*.

У том светлу добија нови значај и *P. Fu[rius] Pontianus* намесник Доње Мезије у време цара Макрина, чије се име спомиње на новцима градова Никополиса и Марцијанополиса. Можда није случајно да су у његовом имену симболично спајају имена *Furius* и *Pontius*. Постоји неколико могућности за тумачење имена *P. Furius Pontianus* у зависности од тога да ли се оба дела његовог имена тумаче као гентилно име или пак као когномен³¹: тако је, на пример, А. Штајн сврстава га у породицу *Pontii* због имена *Pontianus*, док Е. Гроаг прихвата за гентилно име управо *Furius*. При томе име *Pontianus* морало би се разумети као когномен формиран од гентилног имена *Pontius*, што мислимо да је најприхватљивије решење.

Случајеви појаве когномена насталог од гентилиција детаљно су размотрени код R. Cagnat, при чему су најчешће појављују у овим ситуацијама: 1) у оквиру исте породице са више мушке деце, код млађих синова³², што је у нашем случају мало вероватно;

³⁰ Dessau, *ILS*, бр. 1169.

³¹ А. Stein, *Die Legaten* . . . , 217—218, сматра га сродником М. Понција Варана и његове жене, али се не упушта у степен родства, које „не може бити ближе одређено“. Уп. Е. Groag у *PIR*³, 490.

³² R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, 1914, 69.

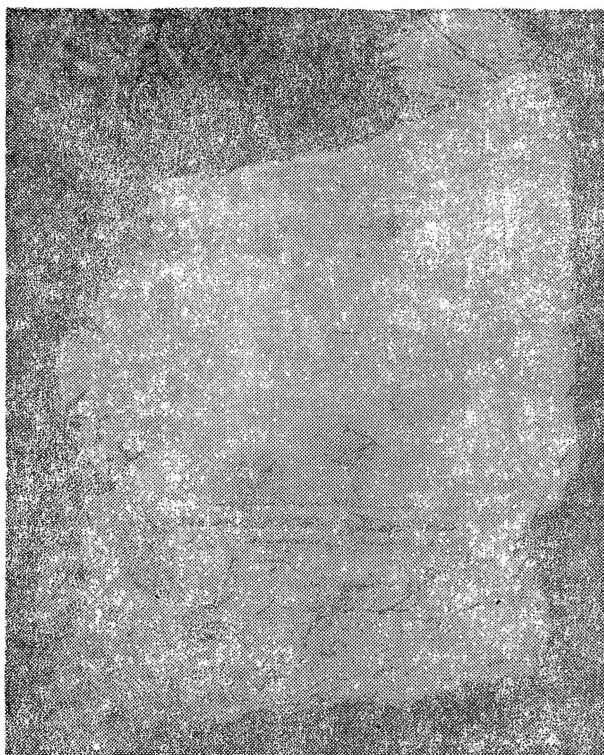
2) код усвојених синова³³, који су том приликом добијали пуно име усвојитеља, али су могли задржати име свог природног оца као когномен са наставком *-gnus*. Најпознатији пример те врсте налазимо у имену самог императора Октавијана Августа. Додуше, у време каснијег царства овај обичај се постепено губио у корист задржавања гентилног имена у неизмењеном облику, па и когномена, који су се додавали после имена усвојитеља, што је доводило до огромног нагомилавања имена. Али у нашем случају изгледа да је у питању класичан пример имена усвојитеља са когноменом на *-gnus*. Према томе, *P. Furius Pontianus* би могао бити син Фурије Цецилије из првог брака са М. Понцијем Вараном Сабином, кога је после очеве смрти и поновне удаје мајке усвојила њена породица. У хронолошком погледу то би се прилично поклапало, јер је од смрти М. Понција Варана Сабина до 217/218. г. кад је *Furius Pontianus* постао намесник Доње Мезије прошло близу 40 година. Нешто пре тога, у првој деценији II в, млади *Furius Octavianus* је тек на почетку своје каријере, још под старатељством.

Присуство старијег полубрата могло би објаснити ово дугогодишње старатељство над млађим сином Фурије Цецилије. Из раније поменутог текста римског правника III в., Улпијана, јасно је да су постојали неки практични разлози, због чега се старатељство над Фуријем Октавијаном морало продужити све до његовог уласка у сенат: „*Mimini itaque me suad[ente] ... Alcimum libertum maternum Furi Octav[iani] clarissimi viri p[raetorem in cura retinuisse], cum tutelam eius administrasset necessariusque ad [res gerendas videretur]*“³⁴. Логично је да би као старији син Фурије Цецилије, адоптиран у род Фурија, *P. Furius Pontianus* први имао право да располаже очевом наслеђеном имовином. Тек после његове (а можда и мајчине) смрти *Furius Octavianus* је могао доћи до наследства. Том приликом је вероватно и био подигнут натпис у част *Fortunae aeternae domus Furianae* од стране његовог бившег татора Фурија Алкима и Понција Уранија, можда бившег надзорника имања његовог полубрата Понцијана.

II — Други натпис представља део велике надгробне плоче, од које је сачуван доњи десни угао са декоративним оквиром, украшеним рељефним витицама бршљана које израстају из кантароса. Димензије очуваног дела плоче су следеће: 0,915 × 0,68 × 0,345 m. Натписно поље је удубљено за 0,0325 m. Ширина оквира са десне стране је 0,075 m, а доле 0,15 m. Рељефна представа прилично је оштећена, а нарочито кантарос и граница бршљана у доњем делу плоче (сл. 2).

³³ *Ibid.* 74.

³⁴ В. нап. 13.

Сл. 2 Надгробна плоча из Улпијане

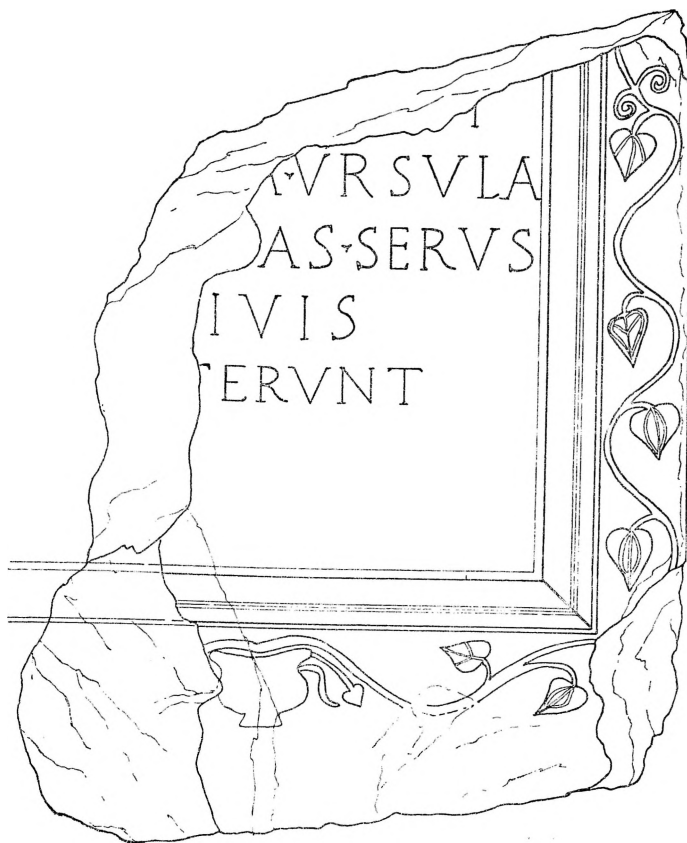
Од натписа се виде четири реда, који су распоређени на исти „параграфски“ начин као и претходни, коме је он веома сличан и по облику слова. Висина слова у три горња реда износи 0,05 м, а у доњем — 0,04 м.

С обзиром на првобитну ширину натписног поља од 0,66—0,68 м, која се може реконструисати захваљујући сачуваној представи кантароса, који се по правилу налази у средини доњег оквира, висина натписног поља би могла бити око 0,90 м. То значи да се у горњем, недостајућем делу натписног поља могу очекивати 2—3 реда са дедикацијом.

.....

I
 .A. VRSVLA
 ..AS . SERV S
 ..IVIS
 ..CERVNT

...i [...]*a Ursulae* | [...]*as ser(v)us* | ...*[v]ivis* | ...*[fe]cerunt*.

1р. — Сачувано је име *Ursula*, при чему се на крајњем слову *A* запажају две хоризонталне црте које би могле значити да је питању лигатура *AE*, док се на место недостајуће средње црте једва види мало улегнуће.

Међу Дарданским натписима име *Ursula* досад ниједном није забележено, као ни остале варијанте овог имена: *Ursus*, *Ursa*, *Ursulus*, које су на овом простору скоро непознате³⁵. У провинцији Горњој Мезији позната су само два случаја таквих имена: *Domitia Ursa* на једном споменику из Сингидинума³⁶, као и *P. P. Ael(ius) Ursulus* на натпису из Виминација, који се сад налази у Београду³⁷. За разлику од тога, име Урсула и њему

³⁵ Ф. Папазоглу (*op. cit.*, 183—184) не наводи га међу дарданским именима.

³⁶ М. Мирковић, *IMS*, vol. I (1976), 77, бр. 52а.

³⁷ *Ibid.*, 92, бр. 82. из околине Скопља треба споменути још један натпис у коме се јавља име *T. Claudius Ursio*, коме је споменик подигла његова супруга *Valeria Lysimache... cum Urso fili(o)*: Б. Драгојевић-Јосифовска, *IMS*, vol. VI, 113, бр. 105.

сродна имена доста се често појављују на споменицима из Паноније и Норика, као и из других западних римских провинција³⁸.

2р. — Име се није сачувало, али би могло бити једно од оних домородачких имена на *-as*, трачког или малоазијског порекла, која се јављају у дарданској ономастици³⁹: *Dizas*, *Mestas*, *Mestulas*, *Navas*, *Sitas* и сл. У северном подручју Горње Мезије такође се срећу имена овог типа, иако много ређе: *Aur(elius) Demas* из једног натписа на Космају⁴⁰, које би могло бити и грчко, као и *Dasas*, сачувано у имену: *Gresa Dasantis*⁴¹. С обзиром да у левом делу натписног поља има места за још 6—7 слова у истом реду, можда би најпре дошло у обзир име *Mestulas*. Можда би се и овај натпис могао сматрати за један од робовских натписа налик на претходни. *Serus* — би могло бити име (*cognomen*)⁴².

III — У лето 1982. г. приликом чишћења остатака северног бедема западно од северне капије, констатовано је неколико мањих одломака надгробних плоча узиданих у темељ зида, као и један већи комад мермерног венца. Међу њима су два припадала декоративном оквиру надгробне стеле са рељефним биљним орнаментом, веома сличним надгробној плочи бр. 2. Недалеко од овог места у јужној ивици темеља бедема констатован је нешто већи одломак натписа. У питању је, како изгледа, одломак доњег дела аре са профилисаним постољем (димензије: 0,40 × 0,20 m). Од натписа су очувана само два слова у десном горњем углу фрагмента:

... S	[v(otum)] s(olvit)
.M.	[l(ibens)] m(erito).

Облик слова и раздвојни знак иза слова *M* блиски су обома претходним натписима, али је обрада камена нешто грубља.

³⁸ Име *Iulia Ursula* види се на саркофагу из Бригечија (*An. épigr.*, 1965, бр. 5); на другом саркофагу из околине Цеља налазимо само име *Ursula* (без когномена) — *CIL* III, 11717 = V. Hoffiler-B. Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslawien*, (1938), 39, бр. 88; натпис из Норика показује име *Pomp(eia) Ursula cum Urso f(ilio)*: *CIL* III, 5145 = Dessau, *ILS*, бр. 4626; из Лиона потиче споменик са именом *Iulia Ursula*: *An. ép.* 1961, бр. 65. Осим ових поменућемо још вотивне аре са именима: *Candidus Ursus* из Требиња (*CIL* III, 3905 = V. Hoffiler-B. Saria, 105, бр. 232); *Q. Iulius Ursus* из Топуска (*CIL* III, 10819 = V. Hoffiler — B. Saria, 235 бр. 518); као и *Ur(sus) Av(iti) f(ilius)* на надгробном споменику из Емоне (*CIL* III, 3878). У исту групу имена спада још и *Ursula Aur(elius)* са вотивне аре из Шмартна код Марибора, са подручја муниципија *Celeia* (*CIL* III, 5093 = V. Hoffiler — B. Saria, 43, бр. 100).

³⁹ Ф. Папазоглу, *op. cit.*, 176, 178—180.

⁴⁰ М. Мирковић, *op. cit.*, 138—139, бр. 123.

⁴¹ *Ibid.*, 138, бр. 122.

⁴² J. Kajanto, *The Latin cognomina*, (1965), p. 295.

* * *

Кад је овај рад већ био завршен, љубазношћу др П. Петровића, дошла сам до најновије расправе Ј. Шашела на исту тему: „*Dardania, Furii e Pontii*“, која је објављена у „*Scritti sul mondo antico. In memorio Fulvio Grosso*“, Roma 1981, 588—594, која третира питање односа између две сенаторске породице, познате из натписа у Дарданији, али на знатно широј историјско-епиграфској бази.

Прикупивши податке о свим припадницима рода *Furii* и *Pontii*, чија се имена појављују током друге половине II и почетка III в. на подручју не само Дарданије, него и читаве Горње Мезије и суседних провинција, аутор долази до закључка да је велика моћ ове две породице била базирана на огромним богатствима која су се стицала захваљујући великим поседима, као и металуршким радионицама за прераду руде и топљење метала из државних рудника у Дарданији (с. 588—590). Током друге половине II и прве половине III в. припадници ове две сенаторске породице заузимали су високе руководеће дужности у свим балканским провинцијама: у Горњој Мезији налазимо име *M. Pontius Sabinus* (160 г.); у Доњој Мезији — *M. Pontius Laelianus* (165—167) и *P. Fulvius Pontianus* (217/218.); у Горњој Панонији — *M. Pontius M.f. Pup. Laelianus Larcus Sabinus* (146—149); у Доњој Панонији — *Pontius Pontianus* (у време Елагабала); у Дакији — *M. Furius Saturnianus* (161. г.) и у Тракији — *M. Pontius Sabinus* (око 150. г.; в. с. 594, нап. 27).

Што се тиче односа унутар ових породица, о чему је више било речи у нашем раду, Ј. Шашел, слично као и ми, закључује да је *Varanilla* била у сродству са продицом *Pontii*, одн. мајка или кћи М. Понција Варана (с. 588, нап. 4), али њено прво име чита дружије: I. . . . а. Осим тога он сматра да би *C. Furius Octavianus* могао бити природан (ванбрачни) или пак адоптирани син *Furiae Caeciliae* (с. 588, нап. 6).

Примљено 5. априла 1983.

S U M M A R Y

Maja Parović-Pešikan: NEW EPIGRAPHIC FINDS FROM ULPIANA

In the course of recent archaeological excavations 1981 in Ulpiana two inscriptions were found near tower 1 of the North City Gate, on stones probably used as building material at the time of reconstruction of the fortress in the 4th century A.D.

I — Part of a large votive plate with inscription in *tabula ansata* (Fig. 1). External dimensions are 0,58 × 0,54 × 0,29 m. Preserved part of the inscription field is 0,35 × 0,55 m.

[. . .]apis | [. . . .]Val[ranillae ser(vus) act(or) | fac(iendum)] curavit.

The inscription is ordered in so-called „paragraph“ manner with lines of unequal length, symmetrically disposed. The letters are 6 cm, 5,5 cm and 4 cm in size. There are not many abbreviations; ligaturae are NIL, AE, AV. According to the shape of the letters and other paleographic characteristics the inscription belongs to the end of the 2nd century A. D. Three lines are preserved, while the fourth with a dedication is missing. Line 2 — Name: [. .]apis can be restored to [Ser]apis. It is not clear if this is a double dedication with the name of the divinity repeated in the nominative, or if it is the name of the dedicator. In the last case, it could also be some other name with -apis. Line 3 — In the form of a name [. .]ranillae one recognizes the name *Varanilla*, which supports Čerškov's revision of the earlier reading of the well-known inscription from Ulpiana (Jahreshefte VI, 28, No 34) *Fla[v]iae T. f. Varanillae* instead of the former *F[ur]iae TI Varani*. It is quite probable that this *Flavia Varanilla* belonged to the same family as *M. Pontius Varanus Sabinus* (Jahreshefte VI, 26, No 33). She was probably his mother and not his wife as was thought earlier (ref. 4—5, 21). A monument was erected to both for their services by the municipium Ulpiana, which was renewed later by *Furia L. f. Caecilia* (ref. 28, 29). *M. Pontius Varanus Sabinus* belonged to the noble senatorial family *Pontii* whose members occupied high positions in the Balkan provinces over a long period. The author supposes that *Furia Caecilia* inherited *M. Pontius Varanus Sabinus* as his wife and that *C. Furius Octavianus* (CIL VI, 8169) was probably her son from the second marriage. His name appears in the third inscription from Ulpiana, the inscription of the two procurators (Jahreshefte VI, no 35 = CIL III, 8169), erected in the honor of *Fortunae aeternae domus Furianae* (ref. 12, 16) by *Furius Alcimus*, a freedman and confidant of *Furia Caecilia* who was her son's tutor for many years (ref. 13, 14), and by *Pontius Uranius* who according to the name should have been a freedman of *M. Pontius Varanus Sabinus* (ref. 15). In this inscription they are both *procuratores Furi Octaviani* so that one can conclude that *Furius Octavianus* became the proprietor of both estates. In jurist Ulpianus (De off. praet. tutel. Fragg. Vat. 220, 69) we find data about the tutorship of *Furia Caecilia's* son. This can be explained by the existence of an older inheritor. We point here to *P. Furius Pontianus*, the legate of the province Moesia Inferior in 217/218 A.D. (ref. 27) in whose name we have a combination of *Pontius* and *Furius*. An attractive idea is that he was perhaps the son of *Furia Caecilia* from her first marriage with *M. Pontius Varanus Sabinus*, later adopted by her mother's family after his father's death and his mother's second marriage. If it was so, *Furius Octavianus* received the inheritance only after his brother's death and perhaps that of his mother too, and on that occasion the honorary inscription of the two procurators was erected.

II — Part of a grave stele, dimensions: 0,91 × 0,68 × 0,345 m. The lower right corner with a decorative frame is preserved (motif of ivy and cantharos). Four lines of the inscription are preserved, which are disposed in the same way as in the first one. The letters are close to the first inscription and their height is 5 cm and 4 cm. The last letter in line 1 may be ligatura AE.

[. .]a Ursulae | [. .]as ser(v)us | [v]ivis . . . [fe]cerunt.

Line 1 — The name *Ursula* or its variants do not appear up to now in Dardanian inscriptions while in the northern part of Moesia Superior, *Domitia Ursa* from Singidunum and *P. Ael(ius) Ursulus* from Viminacium are known. This name is more frequent in Pannonia, Noricum and other Roman provinces. Line 2—The name of a slave could be one of the native names of Thracian or Asiatic origin with -as: *Dizas*, *Mestas*, *Mestulas* etc. However, *Serus* could also be a name.